

facetten is enigszins teleurgesteld door het ontbreken bij dit alles van elke integratie in een specifieke historische context, die wellicht ook aan de duiding van Vondels bijbelse tragedies een extra dimensie had gegeven.

E. O. G. Haitsma Mulier

H. Klifman, *Studies op het gebied van de vroegnieuw nederlandse triviumtraditie (ca. 1550 - ca. 1650)* (Dordrecht: Foris Publications, 1983, 235 blz., f34,15, ISBN 90 6765 006 4).

Klifman heeft in het kader van het ZWO-project 'Achtergronden van de zestiende tot en met achttiende-eeuwse Nederlandse grammaticale werken' een reeks artikelen geschreven die nu gebundeld als proefschrift verschijnen. Het is zijn uitdrukkelijke bedoeling modellen uit het verleden bruikbaar te maken voor de moderne linguïstiek. Omdat enkele hoofdstukken uit dit boek ook van belang zijn voor de historicus, zal de inhoud hier worden aangestipt.

Onder de titel 'De geschiedschrijving van de Nederlandse taalkunde in de zestiende en de zeventiende eeuw' beschrijft Klifman eerst een model waarin R. Simone aangeeft hoe taal functioneert. Vervolgens past hij dit toe op de Nederlandse situatie. Daarbij blijkt dan al snel dat sommige factoren uit dit model op wel zeer kunstmatige manier van elkaar worden onderscheiden. Van een geslaagd resultaat kan dus geen sprake zijn. Wel komt ondanks deze tegenslag duidelijk tot uiting dat de eerste taalkundigen die vanaf de late zestiende eeuw het Nederlands beschreven, daarbij teruggrepen op de klassieke traditie met zijn onderscheid tussen orthografie, prosodie, etymologie en syntaxis. De grenzen van de grammatica zelf werden getrokken volgens de Europese traditie van het trivium, waartoe grammatica, dialectica en rhetorica behoorden.

Na een overzicht van de geschiedenis van dit trivium in het tweede hoofdstuk, behandelt de auteur vervolgens het 'Nederlandse trivium en onderwijs in de zestiende en zeventiende eeuw: fundamenten van Nederlandstalig onderwijs'. Ondanks eigen onderzoek zegt Klifman helaas weinig te kunnen toevoegen aan wat reeds bekend was. Zijn aandacht gaat vooral uit naar de positie van de volkstaal in het onderwijs en naar de inleidingen op Nederlandse triviumuitgaven. In het primaire onderwijs blijkt men zich destijds vooral op de spelling en op godsdienstige teksten te hebben geworpen. In het triviale onderwijs bestond soms een *classis nulla* waar een Nederlandstalige onderwijzer zijn werk deed. Voor het overige was, zoals ook bij het universitaire onderwijs, het Latijn oppermachtig.

Ook het onderzoek naar de eerste grammatica's en andere taalkundige werken in het Nederlands brengt Klifman niet veel dichterbij zijn doel. De schrijvers van dergelijke grammatica's koesterden zelf wel de verwachting dat hun werk invloed zou hebben op het onderwijs, maar Klifman acht het 'moeilijk na te gaan' of de aansluiting inderdaad tot stand kwam. Zijn voorzichtige conclusie is dat deze boekjes misschien via de schoolmeesters hebben doorgewerkt. Andere taalkundige uitgaven waren in de eerste plaats bedoeld voor zelfstudie en stonden daarom nog verder van het onderwijs aan de scholen af dan de grammatica's.

Het lijkt mij niet onredelijk, vast te stellen dat de zestiende- en zeventiende-eeuwse liefhebbers van het Nederlands weinig vat hebben gekregen op het triviale onderwijs. De wens van de Amsterdamse rederijderskamer 'In liefde Bloeyende' dat al het onderwijs, inclusief het universitaire, in de eigen taal zou worden gegeven, druiste in tegen alle internationaal gehuldigde opvoedkundige en maatschappelijke principes van die tijd. Maar daarom is het nog

niet zinloos om met Klifman aandacht te besteden aan de roependen in de woestijn. Zij bleken tenslotte toch de toekomst aan zich te hebben.

J. Roelevink

J. Briels, *Vlaamse schilders in de Noordelijke Nederlanden in het begin van de Gouden Eeuw 1585-1630* (Haarlem: H. J. W. Becht, 1987, 454 blz., f245,-, ISBN 90 230 0650 X).

Dit is een wonderlijk en tegelijk prachtig boek. Wonderlijk vanwege de pretentie die het uitdraagt een verklaring te kunnen geven voor de opbloei van de Noordnederlandse schilderkunst tussen ongeveer 1585 en 1630, een verklaring die geheel wordt opgehangen aan de grote stroom Vlaamse schilders (236 in de telling van de auteur), die na de val van Antwerpen naar het Noorden trok. Deze migratie en de daaruit voortvloeiende kunstproductie worden vervolgens geïntegreerd in een algehele schets van de ontwikkeling van de schilderkunst in het Noorden vóór en gedurende deze jaren. Briels bespreekt een tiental soorten schilderijen: portretten, historiestukken, genrestukken, afbeeldingen van plunderingen, overvallen en batailles, stads- en dorpsgezichten, dierstukken, stillevens, architectuur, landschappen en zeegezichten. Bij de aanvang van elk hoofdstuk geeft hij de namen van de te behandelen 'Vlaamse' schilders, want zoals de titel van het boek al zegt gaat het hem om deze schilders in de Noordelijke Nederlanden. Maar, een eerste punt van twijfel en de aanhalingstekens duiden het al aan, wie moet als Vlaams schilder worden beschouwd? Hiervoor nu zijn de criteria uiterst vaag. Alleen in Vlaanderen geboren kunstenaars? Of ook veel later in het Noorden uit al lang geleden aangekomen emigranten geboren? Is bijvoorbeeld Frans Hals nog als een Vlaams schilder te beschouwen? Het gevolg van deze dubieuze selectie is dat men zich tevens gaat afvragen in hoeverre het beeld van de ontwikkeling binnen bepaalde genres niet vertekend is weergegeven. Zo valt bij de bespreking van de burgerlijke interieurs op, dat er alleen duidelijk Zuidnederlandse voorbeelden worden genoemd, terwijl Holland wat dit soort schilderijen betreft nog wel iets te bieden had. Een ander voorbeeld: naast Hals wordt bij de vervaardigers van portretten onder meer ook Thomas de Keyser betrokken. Maar deze heeft vanaf zijn geboorte verder zijn hele leven in Holland en met name in Amsterdam gewoond.

Briels tracht bovendien een schets te geven van een algemeen cultuurbeeld dat in de afbeeldingen op de schilderijen tot uitdrukking komt, want deze gedijen volgens hem alleen als er een correlaat met de werkelijkheid aanwezig is. Hij verbindt de groei van de schildersproductie met de economische welvaart in het Noorden en met het zich steeds duidelijker manifesterende burgerlijke bewustzijn, dat zich zou afzetten tegen andere gedragscodes. De Republiek was naar zijn oordeel een standenmaatschappij waar aristocratiseringsverschijnselen zich steeds sterker manifesteerden. Het is echter zeer twijfelachtig of men de nog open en beweeglijke samenleving van vóór 1630 aldus mag karakteriseren. Een dergelijk probleem van ontwikkeling en chronologie doet zich ook voor bij Briels' opvatting van het lange termijnperspectief. Onder invloed van het humanisme en de 'emancipatie' van het denken over de mens uit het theologisch-scholastische kader komen volgens hem mettertijd de empirische benadering en zintuigelijke waarneming steeds duidelijker tot uiting. Zo ging men de techniek van het perspectief beter beheersen en zag de mechanische kanten van verschijnselen in de wereld. Die tendens was ook te onderkennen in de beeldtaal, waar het allegorische en intellectualistische plaats maakte voor metaforische en realistische elementen. Telkens illustreert Briels dat aan de